

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

Rusiškasis universitetas

Revoliucijos apogėjaus metu, 1905 m. pabaigoje, dominavo *tautinių* ar *Lietuvos universiteto* idėjos, o tiek pirmoje 1905 m. pusėje, tiek 1906–1907 m. dažniau svarstoma universiteto su dėstomąja rusų kalba, mūsų įvardyto kaip *rusiškojo universiteto*, įkūrimo galimybė. Tokius pokyčius diktavo politinė konjunktūra.

Štai vienas „Vilniaus žinių“ autorių pasisako už universitetą, net jei jis „nepilnai mūsų, tegul būna kalba jame ir svetima“, nes ir toks universitetas „bus šaltiniu mokslo; mokslas vis mokslu liks, o šiaip ar taip, tas mokslas mums tarnaus“. Kai dėl dėstomosios kalbos tokiam universitete, tai laikraščio redakcija pridėjo savo prieraišą: „Pakaks, kad bus lietuviškos kalbos katedra“⁴⁹. Ir iš Lietuvos lenkų demokratų veikėjo Liudviko Abramowicziaus svarstymų apie galimą universiteto steigimą Šiaurės Vakarų krašte galima spėti, kad jis nebūtų prieš tokio universiteto steigimą Vilniuje. Mat jis pasisako prieš universiteto su rusų dėstomąja kalba, profesoriais bei studentais iš Rusijos kūrimą Minske ir Vitebske. Jo nuomone, tokia įstaiga tiek Minske, tiek Vitebske būtų geras rusifikacijos įrankis, nes ten vietiniai gyventojai lengvai pasiduootų tokiai įtakai. Nors, Abramovičiaus manymu, ateis laikas ir baltarusiškam universitetui Minske. O dabar Baltarusijoje reikia elementarių mokyklų ir pradinio mokymo⁵⁰.

Lietuvių ir Lietuvos lenkių moterų peticijoje buvo reikalaujama universiteto moterims Lietuvoje su Teisės, Medicinos, Žemės ūkio, Statybos fakultetais bei teisės baigus šią aukštąją mokyklą dirbti pagal įgytą profesiją⁵¹.

Atslūgus revoliucijos bangai, būta ir praktinių žingsnių tokio universiteto kūrimo linkme. Šį kartą iniciatyvos ėmėsi Vilniaus miesto valdžia. 1906 m. gruodžio 7 d. Vilniaus miesto dūmos posėdyje nuspręsta sudaryti dvi komisijas: aukštųjų moterų kursų bei universiteto steigimo. Šių dviejų komisijų nariai išrinkti jau kitame miesto dūmos posėdyje, įvykusiame gruodžio 20 d.⁵² Tačiau tuo metu dėl nepalankios politinės situacijos šio projekto nebandyta įgyvendinti.

⁴⁹ V. Karuža [J. Jasaitis], Universiteto Vilniuje reikia, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 85.

⁵⁰ L. Abramowicz, Dwie strony medalu, *Kurjer Litewski*, 1907, Nr. 17.

⁵¹ Lietuvių bei Lietuvos lenkių moterų peticijos kopija (1905 m.), *RVIA*, f. 733, ap. 151, b. 610, l. 141.

⁵² *Журналы виленской городской думы за второе полугодие 1906 года*, Вильна, 1909, c. 261–263, 299–300; Feliks [?], Z rady miejskiej, *Dziennik Wileński*, 1906, Nr. 85; idem, Z rady miejskiej, *ibid.*, Nr. 95; Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 283.

Vilnių 1905 m. revoliucijos laikotarpiu, rodos, buvo pasiekęs ne vienas gandas, kad tuoj bus įkurtas universitetas Lietuvoje. Štai 1905 m. birželio 29 d. skaitome „Vilniaus žiniuose“: „Jau žmonių švietimo ministeris padavė sumany- mą apie universiteto Lietuvoje įsteigimą <...>“⁵³.

Rusijos valdžia daugiausia bėdų turėjo ne dėl naujo universiteto įsteigimo, bet dėl jau egzistavusio Varšuvos universiteto. 1905 m. sausio 28 d. Varšuvos universiteto studentai paskelbė streiką, o oficialiai universitetas buvo uždarytas tų pačių metų balandžio 3 d. Įvairiuose Rusijos valdžios sluoksniuose pradėta svarstyti Varšuvos universiteto perkėlimo į kitą Rusijos imperijos miestą galimybė.

Jau 1905 m. pavasarį vienas iš Varšuvos universiteto tarybos narių buvo nuvykęs į Saratovą ir vedė derybas su tenykščiais veikėjais dėl univer- siteto perkėlimo⁵⁴. Tų pačių metų lapkritį greičiausiai Varšuvos universiteto profesūros buvo parengtas dokumentas „Pranešimas apie dabartinę Varšuvos universiteto padėtį“, kuris buvo adresuotas premjerui S. Vittei. Jame pasisa- kyta už laikiną Varšuvos universiteto intelektualinio potencialo panaudojimą ki- toje Rusijos vietoje⁵⁵. Pasiūlymų dėl Varšuvos universiteto gausoje atkreipti- nas dėmesys į liaudies švietimo ministro I. Tolstojaus poziciją. Jis pasisakė už visų mokyklų, taigi ir universiteto, sulenkinimą Karalystėje, o rusišką Varšu- vos universitetą jis siūlė perkelti „pavyzdžiui, į Vilnių arba dar geriau į grynai rusišką miestą Centrinėje Rusijoje <...>“⁵⁶.

Dėl streikų neveikiant visiems Rusijos universitetams, 1906 m. rugpjū- tį Peterburge įvyko universitetų rektorių konferencija, kurioje pritarta tam, kad Varšuvos universitetas kol kas liktų uždarytas⁵⁷.

Galutinius taškus sprendžiant Varšuvos universiteto likimą 1906 m. spalio 20 d. sudėliojo Ministrų taryba. Čia apsvarsčius Varšuvos universiteto tarybos išvadą nuspręsta, kad Varšuvoje rusiškas universitetas buvo įkurtas, ten jis turi ir likti ir tik laikinai universiteto pajėgos gali būti panaudotos kitoje Rusijos

⁵³ B. V. [A. Rucevičius], Rupinkimės įsteigti universitetą Vilniuje, *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 157.

⁵⁴ H. Kiepuska, Uniwersytet Warszawski w latach 1899–1915, *Dzieje uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915...*, s. 518.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Cit. pagal: А. Е. Иванов, Варшавский университет в конце XIX – начале XX века, *Польские профессора и студенты в университетах России (XIX – начало XX в.)*, Варшава, 1995, с. 200–201.

⁵⁷ L. Zembruski, *Cesarski uniwersytet Warszawski i jego wydział lekarski 1905–1915*, Warszawa, 1939, s. 13.

vietoje⁵⁸. Matyt, šį Ministrų tarybos sprendimą visuomenė sužinojo ne iš karto, nes dar būta bandymų išprašyti Varšuvos universiteto perkėlimą į Minską⁵⁹.

Tuo pat metu nuspręsta sudaryti specialią komisiją, kuri turėtų apsvarstyti naujo universiteto steigimo Rusijoje klausimą. Ši komisija svarstė miestų, kurių visuomeninės įstaigos siekė įsteigti universitetus, kandidatūras. Šiaurės Vakarų kraštui „atstovavo“ tik Minskas ir Vitebskas. Tiek minėtoji komisija, tiek Ministrų taryba savo specialiaame posėdyje 1907 m. balandžio 10 ir 13 d. pripažino universiteto reikalingumą Šiaurės Vakarų krašte, kur jis turėtų tapti Rusijos valstybingumo šiame krašte atrama ir „svarbiausias dalykas – rusiškas universitetas galėtų pakelti krašto rusų [išsilavinimo] lygį <...>“⁶⁰. Tačiau svarstant naujo universiteto steigimo imperijoje klausimą paaiškėjo, kad naujoji institucija galinti būti įkurta tik per kokius penkerius metus. Greičiau to padaryti neleido tiek imperijos finansinė padėtis, tiek kvalifikuotų kadro trūkumas, kurį, tiesa, laikinai planuota išspręsti panaudojant tuo metu nedirbusio Varšuvos universiteto profesūrą. Tačiau valdžia nesiryžo įsteigti universiteto nei Minske, nei Vitebske, nes juose studentų tautinė padėtis būtų nepalanki valdžiai, t. y. čia nebūtų vyravęs rusiškas elementas. Ministrų taryboje net pasigirdo balsų, tvirtinančių, kad Rusijai šiuo metu iš viso nereikia naujų universitetų, garsėjančių savo revoliucingumu. Galų gale buvo pasirinktas Saratovas⁶¹.

Svarstant naujojo universiteto steigimo Rusijoje galimybę buvo užsiminta ir apie tokios institucijos įkūrimo Vilniuje prasingumą⁶². Liaudies švie-

⁵⁸ Ibid.; П. Кулаковский, Как открыть Варшавский университет?, *Новое время*, 1906, № 11041; А. Е. Иванов, Варшавский университет, op. cit., с. 201.

⁵⁹ П. С. [?], Университет в нашем крае, *Северо-Западный голос*, 1906, № 299; Apie universitetą Lietuvoje, *Vilniaus žinios*, 1906, Nr. 288.

⁶⁰ Liaudies švietimo ministerijoje parengtas dokumentas „Apie naujo universiteto įsteigimą Rusijoje“, *RVIA*, f. 733, ap. 153, b. 350, l. 337.

⁶¹ Specialaus Ministrų tarybos 1907 m. balandžio 10 ir 13 d. žurnalo kopija su imperatoriaus Nikolajaus II rezoliucija, pritarianti daugumos nuomonei, datuota 1907 m. birželio 26 d., ibid., b. 349, l. 399–410; Учебное дело, *Вечерние прибавление к Правительственному вестнику*, 1907 г., № 3; [?], Вопрос об открытии университета, *Северо-Западный голос*, 1907, № 327; П. Кулаковский, Быть ли университету в Варшаве и когда его открыть?, *Новое время*, 1907, № 11106.

⁶² Nors reikia pasakyti, jog prieš universiteto steigimą Vilniuje valdžios lėšomis buvo nusistatęs VŠA globėjas Popovas: VŠA globėjo 1905 m. gruodžio 22 d. rašto liaudies švietimo ministrai kopija, *LVIA*, f. 378, BS, 1908 m., b. 340, l. 29–33.

timo ministerijos pareigūnų nuomone, planuojant „aprūpinti“ visą europinę imperijos dalį universitetais, tokia institucija turėtų būti įkurta ir Vilniuje. Tačiau skaitant šiuos samprotavimus susidaro įspūdis, kad ministerijos pareigūnai pamiršo, kokioje šalyje jie gyvena. Pagal minėtąjį planą Rusijoje turėjo būti įsteigta penkiolika universitetų⁶³. Tokių planų nerealumą geriausiai rodo universiteto steigimo Saratove istorija. Universitetas Saratove, tiksliau, vienas Medicinos fakultetas, įkurtas tik 1909 m. birželio 10 d.⁶⁴

1905 m. revoliucijos laikotarpiu išryškėjusi visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje ir vėlesniais metais nė kiek nemažėjo.

⁶³ Nepasirašytas raštas apie naujo universiteto steigimą Rusijoje, adresuotas liaudies švietimo ministrui, *RVIA*, f. 733, ap. 153, b. 349, l. 63–64.

⁶⁴ L. Bazylow, *Ostatnie lata Rosji carskiej. Rządy Stolypina*, Warszawa, 1972, s. 321.